

Розділ II ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 347.9 (477)

Данилевська Юлія Олександрівна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
(Донецький юридичний інститут МВС України)

Данилевський Андрій Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ОСОБИ НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглядається право особи на отримання безоплатної вторинної правової допомоги в цивільному процесі. На підставі аналізу положень закону України від 2 червня 2011 року № 3460 «Про безоплатну правову допомогу» виокремлено категорії осіб, які є суб'єктами права на безоплатну вторинну правову допомогу в цивільному процесі. З урахуванням норм вказаного закону та вимог Цивільного процесуального кодексу України зроблено висновок, що в цивільному процесі суб'єкт права на безоплатну вторинну правову допомогу може реалізувати своє конституційне право на цей вид допомоги у формі здійснення представництва інтересів в суді та складення документів процесуального характеру.

Ключові слова: безоплатна вторинна правова допомога, суб'єкт права на безоплатну вторинну правову допомогу, цивільний процес.

Постановка проблеми. Доступність правосуддя як стан організації судової системи, що полягає у відсутності фактичних і юридичних перешкод для звернення зацікавлених осіб до суду за захистом своїх прав, є одним із правових принципів, зміст якого розкривається шляхом тлумачення його складових елементів: правових, соціальних та економічних. На думку О. М. Овчаренко, економічний елемент змісту поняття «доступність правосуддя» включає, у тому числі, безоплатну правову допомогу для осіб, не здатних сплатити послуги свого представника в суді [1, с. 64]. Конституція України заклала підвалини становлення інституту безоплатної правової допомоги – у ст. 59 Основного Закону в редакції від 2 червня 2016 року кожному гарантується право на професійну правничу допомогу, яка у випадках, передбачених законом, надається безоплатно [2]. Аналогічні законодавчі гарантії права на безоплатну правову допомогу закріплені в процесуальних кодексах, у тому числі у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України).

Аналіз останніх досліджень. Вивчення наукових джерел, що висвітлюють питання правової допомоги в цивільному процесі, свідчить, що переважна більшість праць присвячена теоретичній характеристиці інституту представництва [3; 4; 5; 6], натомість

питанню реалізації права особи на безоплатну правову допомогу в цивільному процесі належної уваги приділено не було. Тому **метою цієї статті** є дослідження реалізації права особи на безоплатну правову допомогу в цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. У теорії права під реалізацією правової норми розуміють втілення її вимог у правомірній поведінці людей – суб'єктів права [7, с. 235]. Тому для з'ясування особливостей реалізації права особи на безоплатну правову допомогу в цивільному процесі, слід, передусім, дослідити норми, які забезпечують це право.

Так, для реалізації конституційного припису щодо безоплатної правової допомоги було прийнято Закон України від 2 червня 2011 року № 3460 «Про безоплатну правову допомогу» (далі – Закон України «Про безоплатну правову допомогу»), який передбачає надання безоплатної правової допомоги двох видів: безоплатної первинної правової допомоги (ст. 7 цього Закону) та безоплатної вторинної правової допомоги (ст. 13 цього Закону) [8].

Згідно зі ст. 7 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», безоплатна первинна правова допомога – це вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їхнього порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Безоплатна первинна правова допомога включає такі види правових послуг, як надання правової інформації; надання консультацій і роз'яснень із правових питань; складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

З огляду на викладене, особа, яка, відповідно до цивільного процесуального законодавства, звертається до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, може скористатися правовими послугами, які складають безоплатну первинну правову допомогу, лише в частині надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги, або іншими видами правових послуг (запитів для отримання необхідної інформації) для підготовки позову. У свою чергу, підготовка позову до суду в межах первинної правової допомоги неможлива, оскільки позов є процесуальним документом.

Стаття 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» закріплює визначення безоплатної вторинної правової допомоги як виду державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг, як захист; здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру. До речі, уже у 2012 році ст. 12 «Право на правову допомогу» ЦПК України була доповнена ч. 2 такого змісту «Безоплатна правова допомога надається в порядку, встановленому законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги» (Закон України від 6 листопада 2012 року № 5477 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [9]).

Слід зауважити, що, не дивлячись на прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» у 2011 році, з того часу в ньому було застереження щодо набуття чинності положень про безоплатну вторинну правову допомогу – поетапно після початку діяльності центрів із надання безоплатної вторинної правової допомоги. Указані центри Міністерство юстиції України утворює до 1 січня 2013 року при Головних управліннях юстиції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі. А з 1 січня 2013 року Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги забезпечують на-

дання правової допомоги особам, зазначеним у пп. 3 – 7 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу».

До визначених законом суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу належать особи, до яких застосовано адміністративне затримання; особи, до яких застосовано адміністративний арешт; підозрювані у вчиненні злочину особи, які затримані органами дізнання та слідства; особи, до яких як запобіжний захід обрано взяття під варту; особи, у справах яких, відповідно до положень Кримінально-процесуального кодексу України, участь захисника є обов'язковою. Як бачимо, перелічені суб'єкти – це особи, яким безоплатна вторинна правова допомога надається в межах адміністративного чи кримінального провадження.

Для всіх інших суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу (тобто фактично тих, хто може звернутися до суду за захистом своїх прав у порядку цивільного судочинства) було застереження, що вони могли б скористатися такою допомогою лише з 1 січня 2014 року. Однак Законом України від 28 січня 2014 року № 733 «Про внесення зміни до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо відтермінування набрання чинності положеннями пункту 6 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» цей строк було замінено на 1 січня 2015 року [10], а Законом України від 14 жовтня 2014 року № 1697 «Про прокуратуру» ще відтерміновано до 1 липня 2015 року [11].

Тобто лише з 1 липня 2015 року своє конституційне право на безоплатну правову допомогу у формі здійснення представництва інтересів в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами та складення документів процесуального характеру могли реалізувати такі категорії осіб:

– особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо їхній середньомісячний дохід не перевищує двох розмірів прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до закону для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, а також інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі, що не перевищує двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб;

– діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів;

– внутрішньо переміщені особи;

– громадяни України, які звернулися із заявою про взяття їх на облік як внутрішньо переміщених осіб, – з питань, пов'язаних із отриманням довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, до моменту отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи;

– особи, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», з моменту подання особою заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту в Україні, до прийняття остаточного рішення за заявою, а також іноземців та осіб без громадянства, затриманих з метою ідентифікації та забезпечення примусового видворення, з моменту затримання;

– ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, особи, які належать до числа жертв нацистських переслідувань;

– особи, які перебувають під юрисдикцією України і звернулися для отримання статусу, особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту», – до моменту прийняття рішення про надання такого статусу;

– особи, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, протягом розгляду справи в суді;

– особи, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, протягом розгляду справи в суді;

– особи, реабілітовані відповідно до законодавства України, стосовно питань, пов'язаних із реабілітацією;

– право на безоплатну вторинну правову допомогу мають громадяни держав, з якими Україна уклала відповідні міжнародні договори про правову допомогу, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також іноземці та особи без громадянства, відповідно до міжнародних договорів, учасником яких є Україна, якщо такі договори зобов'язують держав-учасниць надавати певним категоріям осіб безоплатну правову допомогу.

Для підтвердження належності до однієї з вищезазначених груп населення, особа повинна надати відповідні документи, згідно з ч. 4 ст. 18 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», примірний перелік яких закріплений у Методичних рекомендаціях щодо організації надання безоплатної вторинної правової допомоги місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, затверджених наказом № 160 Координаційного центру з надання правової допомоги від 26 червня 2015 року [12].

На нашу думку, окремо слід зупинитися на порядку подання звернень про надання безоплатної вторинної правової допомоги дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Так, згідно зі ст. 18 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», звернення про надання одного з видів правових послуг, що стосуються дітей, подаються їхніми законними представниками за місцем фактичного проживання дитини або її законних представників, незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування особи.

Разом із цим на практиці може скластися ситуація, коли дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах, потребує безоплатної вторинної правової допомоги, але її батьки, які є законними представниками, не бажають звертатися разом із дитиною до центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

До речі, ч. 2 ст. 29 ЦПК України взагалі передбачає можливість неповнолітньої особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність якої обмежена, особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Проте суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи або особи, цивільна дієздатність якої обмежена.

Таким чином, застереження у ст. 18 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо законних представників як єдиних можливих суб'єктів звернення про надання одного з видів правових послуг, що стосуються дітей, обмежує право останніх на отримання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному процесі.

У контексті розгляду питання про надання безоплатної вторинної правової допомоги в цивільному процесі зауважимо, що ч. 1 ст. 12 ЦПК України закріплено право на правову допомогу, яка надається адвокатами або іншими фахівцями в галузі права в порядку, установленому законом, лише для осіб, які беруть участь у справі. До цієї категорії осіб, відповідно до ст. 26 ЦПК України віднесені: у справах позовного провадження – сторони, треті особи, представники сторін та третіх осіб; у справах наказного та окремого провадження – заявники, інші заінтересовані особи, їхні представники; у справах про

оскарження рішення третейського суду та про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду – учасники третейського розгляду, особи, які не брали участі у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їхні права і обов'язки, треті особи, а також представники цих осіб.

Передбачена Законом України «Про безоплатну правову допомогу» можливість суб'єкта на безоплатну вторинну правову допомогу користуватися такою правовою послугою, як представництво інтересів у судах у цивільному процесі, кореспондується зі ст. 38 ЦПК України, якою передбачена можливість участі у цивільній справі представника.

Згідно зі ст. 40 ЦПК України, представником у суді може бути адвокат або інша особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність і належно посвідчені повноваження на здійснення представництва в суді, за винятком осіб, визначених у ст. 41 ЦПК України. Повноваження представника у цивільному процесі підтверджуються довіреністю (ст. 42 ЦПК України).

Слід зазначити, що в ЦПК України окремо закріплені вимоги до посвідчення довіреності фізичної особи, яка є суб'єктом права на безоплатну вторинну правову допомогу. Така довіреність може бути посвідчена посадовою особою органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги (ч. 2 ст. 42 ЦПК України), а повноваження адвоката як представника можуть також посвідчуватись ордером, дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, або договором (ч. 4 ст. 42 ЦПК України).

Повноваження представника суб'єкта права на безоплатну вторинну правову допомогу в цивільному процесі аналогічні повноваженням представника будь-якої іншої категорії осіб. Так, відповідно до ч. 1 ст. 44 ЦПК України, представник, який має повноваження на ведення справи в суді, може вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа.

Як справедливо зазначають науковці, цивільне процесуальне (судове) представництво – це правовідносини, у силу яких одна особа (представник) виконує на підставі повноваження, яке видане йому законом, статутом, положенням чи договором, процесуальні дії у цивільному судочинстві в інтересах іншої особи (довірителя), які спрямовані на захист порушених, оспорюваних і невизнаних прав та інтересів іншої особи, державних чи суспільних інтересів, у результаті чого у представника виникає комплекс процесуальних прав та обов'язків.

Слід також звернути увагу, що в ЦПК України ст. 56 передбачено можливість участі в цивільному процесі особи, яка надає правову допомогу. Так, правову допомогу може надавати особа, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги. Разом із цим аналіз повноважень такого учасника цивільного процесу свідчить, що особа, яка надає правову допомогу, відповідно до ст. 56 ЦПК України, не є процесуальним представником особи і не володіє всіма правами представника, закріпленими ст. 44 ЦПК України.

Отже, фактично, особа, яка отримує безоплатну вторинну правову допомогу в цивільному процесі, є довірителем своїх процесуальних прав і обов'язків, визначених Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги представникові.

Висновки. Розглянувши приписи нормативно-правових актів щодо права особи на безоплатну правову допомогу в цивільному процесі, можна зробити висновок, що в цивільному процесі суб'єкт права на безоплатну вторинну правову допомогу може реалізувати своє конституційне право на цей вид допомоги у формі здійснення представництва інтересів у суді та складення документів процесуального характеру.

Список використаних джерел

1. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія / О. М. Овчаренко. — Харків : Право, 2008. — 304 с.
2. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page?text=%E4%EE%F1%F2%F3%EF>.
3. Личко В. С. Правова допомога та її особливості в цивільних справах / В. С. Личко // Актуальні проблеми держави і права. — 2012. — Вип. 63. — С. 527–534.
4. Світлична Г. О. Представництво як форма надання правової допомоги в цивільному судочинстві / Г. О. Світлична // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. — 2014. — № 10-1. Том. 1. — С. 212–215.
5. Заботін В. В. Соціально-правові та доктринальні витоки права на правову допомогу в цивільному судочинстві / В. В. Заботін // Право і суспільство. — 2016. — № 2 (частина 2). — С. 39–46.
6. Прут Ю. Інститут правової допомоги в цивільному судочинстві: цивільно-процесуальні особливості реалізації / Ю. Прут // Підприємництво, господарство і право. — 2016. — № 3. — С. 54–58.
7. Загальна теорія права : підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. — К. : Ваіте, 2015. — 392 с.
8. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 року № 3460 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про безоплатну правову допомогу» : Закон України від 6 листопада 2012 року № 5477 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5477-17>.
10. Про внесення зміни до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо відтермінування набрання чинності положеннями пункту 6 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» : Закон України від 28 січня 2014 року № 733 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/733-18>.
11. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/page6?text=%E1%E5%E7%EE%EF%EB%E0%F2%ED>.
12. Методичні рекомендації щодо організації надання безоплатної вторинної правової допомоги місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги : наказ Координаційного центру з надання правової допомоги від 26 червня 2015 року № 160 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт «Координаційний центр з надання правової допомоги». — Режим доступу : http://www.legalaid.gov.ua/images/legislation/Nakaz_CC_160.pdf.

Данилевская Юлия Александровна,
кандидат юридических наук, старший научный сотрудник
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

Данилевский Андрей Александрович,
кандидат юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРАВА ЛИЦА НА БЕСПЛАТНУЮ ПРАВОВУЮ ПОМОЩЬ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

В статье рассматривается право лица на получение бесплатной вторичной правовой помощи в гражданском процессе. На основании анализа положений закона Украины от 02 июня 2011 года № 3460 «О бесплатной правовой помощи», выделены категории лиц, которые являются субъектами права на бесплатную вторичную правовую помощь в гражданском процессе. С учетом норм указанного закона и требований Гражданского процессуального кодекса Украины сделан вывод о том, что в гражданском процессе субъект права на бесплатную вторичную правовую помощь может реализовать свое конституционное право на этот вид помощи в форме представительства интересов в суде и составления документов процессуального характера.

Ключевые слова: бесплатная вторичная правовая помощь, субъект права на бесплатную вторичную правовую помощь, гражданский процесс.

Danylevskaia Julia Aleksandrovna,
candidat of law sciences
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

Danylevskyy Andrei Alexandrovich,
candidat of law sciences, associate professor
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

THE EXERCISE OF THE RIGHT TO FREE LEGAL AID IN CIVIL PROCEEDING

The article deals with the right of a person to receive free legal aid in civil proceeding. Based on analysis of the Law of Ukraine of 2 June 2011, N 3460 « On Free Legal Aid» provisions, the classes of the persons who are the right-holders of free secondary legal aid in civil proceeding are separated. Considering the clauses of this law, as well as requirements of the Civil Procedure Code of Ukraine, the following conclusion was made: in civil proceeding, the right-holder of free secondary legal aid is able to exercise their constitutional right to such aid with representing the interests in the court and drafting procedural documents.

Key words: free secondary legal aid, right-holder of free secondary legal aid, civil proceeding.

Надійшла до редколегії 18.04.2017